

Írók, költők és művészek kálváriája az 1956-os forradalom és szabadságharc előtt és után

A lenini agitáció és propaganda révén Magyarország 1945 után olyanra vált, mint egy hatalmas átnevelő tábor.¹ A pártvezetés kisajátította minden információforrást a külvilág felé, és a véleménynyilvánítást is monopolizálta. Fiktív világképet építettek fel, az embereknek pedig el kellett hinniük, vagy úgy kellett tenniük, mintha elhinnék. A cél az átnevelés, ezért az egész lakosságot (még a felnőtteket is)² különböző iskolákba, tanfolyamokra küldték, hogy megtanulják az új eszmerendszert. A totális propaganda eszközei rendkívül széles körűek voltak. Lenin még első sorban plakátokkal, köztéri szobrokkal és nyilvános színházi előadásokkal próbálkozott.³ Az 1940–1950-es évek magyar médiapolitikai irányítójának, Révai Józsefnek⁴ már több eszköze is volt. A Magyar Dolgozók Pártjának II. kongresszusán így foglalta össze a programját: „népünk szocialista átnevelésének szolgálatába kell állítanunk minden eszközt: az iskolát, az agitációt és propagandát, a művészetet, a filmet, az irodalmat, a tömegek kulturális mozgalmának minden formáját”⁵

A propaganda eszközeivel az élet minden területén jelentkeztek: a névadó ünnepségtől az óvodán, az iskolán, a munkahelyen át, egészen a nyugdíjasotthonig. Minden intézményt ennek a célnak rendeltek alá: a sajtót, rádiót, televíziót, filmművészetet, kultúrát, oktatást, sportot, könyvkiadást stb. Az embereket olyan, mesterséges környezettel vették körül, amely még a képzeletvilágukat, vágyaikat, értékítéleteiket is befolyásolta. A propaganda a legkisebekenél mesékkel (például Leninről, Sztálinról, Rákosiról stb.), gyermekkönyvekkel, gyermekműsorok-

kal, példaképek és magatartásminták bemutatásával kezdődött.⁶

A Szovjetunióban szinte tökéletesre fejlesztett propaganda- és dezinformációs rendszert⁷ mintaként hozták magukkal a Moszkvából 1945-ben Magyarországra jött kommunista vezetők, akiknek irányítása mellett építették ki néhány év alatt a szovjet típusú művészeti politika magyar változatát. Államosították a rádiót, a filmgyártást és -forgalmazást, az újságokat, kiadókat, nyomdákat, papírgyárakat, a könyv- és újságterjesztést. Megszűnt, sőt tiltott lett a magánkiadás. A művészetek terén szinte egyedülként az állam jelent meg megrendelőként. A magyar művészeket hosszú évekre elzárták a külvilágtól: 1949 után csak hivatalos utazások keretei között mehettek külföldre.

Hasonló módszerekkel irányították az irodalmi életet is. Még a magyar írók szervezetét is a Sztálin által alapított Szovjet Írók Szövetségének mintájára szervezték meg. Révai József mind a témák, mind a művek stílusát meghatározta. Az irodalmi alkotómunka területén is egyfajta tervgazdálkodást igyekeztek bevezetni. A művészileg jelentéktelen, a politikai propaganda eszközeként született művek stílusát „szocialista realizmusnak” nevezték, amelynek fogalmát a Szovjet Írók Szövetségének alapszabálya így határozta meg: „A szocialista realizmus, mely alapvető módszere a szovjet irodalomnak és irodalomkritikának, a művészetektől megköveteli, hogy a valóságot forradalmi fejlődésben, igaz, történelmileg konkrét módon ábrázolja. Emellett a valóság művészi ábrázolásának igaz voltát és történelmi konkrétságát kell kapcsolni a dolgozók szo-

¹ FEJTŐ Ferenc: *A népi demokráciák története*. Bp., Magvető, 1991, 253.

² Például a Marxizmus–Leninizmus Esti Egyetem stb.

³ POTÓ János: *Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika*. Bp., Osiris, 2003, 223.

⁴ RÉVAI József eredetileg költő szeretett volna lenni. Egyik verse sokáig közkezen forgott a budapesti kávéházakban: *Dögölj meg, apám, dögölj meg, anyám, dögölj meg, első tanítóm*. ACZÉL Tamás – MÉRAY Tibor: *Tisztító vihar*. Szeged, JATE, 1982, 84. Az ominózus versre Hágy Gyula kicsit másként emlékezik: *Dögölj meg, apám! Dögölj meg, anyám! Dögölj meg te is, első szeretóm!* HÁGY Gyula: *Született 1900-ban*. Bp., Interart Stúdió, 1990, 345.

⁵ *A Magyar Dolgozók Pártja II. kongresszusának jegyzőkönyve*. 1951. február 24. – március 2. Bp., Szikra, 1951; RÉVAI József: *Kulturális forradalmunk kérdései*. Bp., Szikra, 1952, 6.

⁶ A szülőket jogszabályok kötelezték ugyanerre a feladatra. A házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. tv. 75. § (1) bekezdése előírta, hogy a gondviselőknek: „Biztosítani kell a gyermek szocialista szellemben történő nevelését.”

⁷ A nyugati értelmiség megtévesztéséről lásd HOLLANDER, Paul: *Politikai zarándokok. Nyugati értelmiségiek utazásai a Szovjetunióba, Kínába és Kubába (1928–1978)*. Ford. NÁDAY Judit, LUKÁCS Katalin, Bp., Cserépfalvi, 1996; VÁRDY Béla: *A nyugati értelmiség áruháza: Sztálin-imádata a Gulag haláltáborainak árnyékában = Valóság*, 2007, 10. sz., 16.

cialista szellemű átalakításával és nevelésének feladatával.”⁸

A marxista irodalomelmélet szerint az író feladata a kapitalista társadalomban a társadalombírálat, a szocializmus építése közben pedig a fennálló rend igénle, propagálása. Ennek az új stílusnak három fő ismérve volt:

– a pártosság: a párt stratégiájának lebontása taktikai (napi politikai) feladatokra (ezt Leninnek egy 1905-ben írt cikkére hivatkozva tették);

– az eszmeiség: amely a „társadalmi haladást” képviselő hősök didaktikusan elhelyezett alakjának (pozitív hős) bemutatását írta elő;

– a népiesség: amely egyrészt stílus, másrészt a nemzeti jelleg óvatosságot jelentett. Ez az igény Sztálintól származott, aki a tőle megszokott, frappáns fogalmazásban „a formájában nemzeti, tartalmában szocialista” irodalmat helyeselte.⁹

Az irodalmi formát illetően egyfajta naturalisztikus-pedagógikus közérthetőség vált követelménnyé, a tartalomnak pedig a hivatalos szervek által kijelölt, aktuális témákat kellett agitatív színezettel és bizonyos extenzitással tükröznie.¹⁰ Ennek fontos eleme a sematizmus, amely kötelezően előírta a szocializmusért folytatott harc, az éppen soron levő legfontosabb feladatok, valamint a dicső (munkásmozgalmi) történelmi múlt ábrázolását. A fennálló politikai irányvonalat, helyzetet mindig lelkesen helyeselni kellett, legfeljebb a múltbeli hibákról lehetett említést tenni. Azt is csak megfelelő óvatossággal.

Pozitív hősnek kellett szemben állni a negatív szereplőkkel. Mindegyiküknek megfelelő származásúnak, az előírtnak megfelelő társadalmi réteghez tartozónak kellett lennie. Ahogy közeledtek a mához, úgy kellett tompítani a konfliktusokat, hiszen a szocializmusban megszűntek az antagonisztikus ellentétek, csak a beférkőzött ellenséget kellett legyőzni. Hasonló módszereket alkalmaztak a filmgyártás terén is. Lenin híres, 1922-ben elhangzott mondatát – „az összes művészet közül számunkra a legfontosabb a film” – elvét valószínűsítették meg. Az államosított filmgyártat átalították propagandafilmek gyártására. Ez a játékfilmekre is vonatkozott. Filmet készítettek a munkásmozgalmat költött, kitalált hőseiről, és leginkább a párt-

vezetés által megrendelt, többszörös cenzúrán átment filmeket vetítették. A készülő filmektől gyors és praktikus hatást vártak el. Például: a pozitív hősként szereplő párttitkár színre lépése, a beszélgetés az ingadozó dolgozóval rögvest jó útra tereli azokat, akik hibáztak.¹¹ Állandóan visszatérő elemeket variáltak: az ellenség alattomosan, a jóindulat álarcában igyekezik a termelést akadályozni, de végül lelepleződik. Egy munkás valamilyen kis hibája folytán ellentétbe kerül munkatársaival, de végül a párttitkár bölcs rábeszélése jó útra téríti. A termelésben mindenki magasabb százalék elérésére törekszik, valaki azonban lemarad, és ezzel az egész brigád teljesítményét rontja. Segítenek neki, mire a lemaradóból is jó munkássá válik. Az egysíki, egyetlen tulajdonságot megjelenítő szereplők vagy elvetemülten gonoszak és kártékonyak, vagy becsületes és jó szándékú hősök. Minden történelmi korszaknak megvoltak a sablonos figurái: például a bölcs, de sokat szenvedő jobbágy, a dőzsölő földbirtokos stb.¹²

A zenei stílus irányítását is a párt vette át. Andrej Zsdanov a szovjet zeneszerzők 1948. januári tanácskozásán elmondott beszéde február 10-én párthatározatként jelent meg, amit követniük kellett a magyar zeneszerzőknek is.¹³ Állami megrendelésre egymás után születtek a propagandaművek: Kadosa Pál: *Terjed a fény*, Ligeti György: *Kantáta az ifjúság ünnepére*, Sárközi István: *Symphonia és óda Sztálinhoz*, Székely Endre: *Óda Sztálinhoz*, Tardos Béla: *Háladal a nagy Sztálinhoz*, Tardos Béla: *Híven a sztálini párthoz*, Kurtág György: *Már új világunk épül*, Ránki György: *A szabadság éneke*, Szabó Ferenc: *Májusi ének*, Halász Sándor: *Rákosi jár előttünk* stb. Kadosa Pál – Zelk Zoltán: *Sztálin esküje* című kantatájában a szöveg kétszázhuszonegy szavából Sztálin neve kilencvenháromszor szerepelt. Mindkét szerző Kossuth-díjat kapott.¹⁴

Az Írószövetség és az írók pártszervezetei folyamatosan ellenőrizték az írókat és a költőket. Aki hajlandó volt együttműködni velük, azt busásan megjutalmazták,¹⁵ Gerő Ernővel és Révai Józseffel egyetemben Kossuth-díjat, illetve Munkácsy-díjat kaptak. Könyveik óriási példányszámban jelentek meg, és olyan honoráriumban, illetve egyéb juttatásokban részesültek, amiből elegáns villákat vásárolhattak maguknak és újjagdagként élhettek.

⁸ *A szocialista realizmus I–II.* Szerk. KÖPECZI Béla, Bp., Gondolat, 1970, I., 22.

⁹ CZIGÁNY Lóránt: *Nézz vissza haraggal! Államosított irodalom Magyarországon, 1946–1988.* Bp., Gondolat, 1990, 55–56.; SÁRKÖZI Máttyás: „Ő mondta meg, ki voltál...” *Irodalmi élet a Rákosi-korszakban = Századvég*, 1987, 4–5., 38.

¹⁰ SZERDAHELYI István: *A magyar esztétika története.* Bp., Kossuth, 1976, 5.

¹¹ SZILÁGYI Gábor: *Tűzkeresztsg. A magyar játékfilm története 1945–1953.* Bp., Magyar Filmintézet, 1992, 218.

¹² BALOGH Gyöngyi – GYÜREI Vera – HONFFY Pál: *A magyar játékfilm története a kezdetektől 1990-ig.* Bp., Műszaki, 2004, 74.

¹³ ZSDANOV, A. A.: *A művészet és filozófia kérdései.* Ford. GYÁROS László, Bp., Magyar Könyvbarátok Kultúregyesülete, 1949, 47.

¹⁴ MARÓTHY János: *Kadosa Pál három kantatája = Új Zenei Szemle*, 1950. augusztus 23.

¹⁵ Márai Sándor írta róluk: „Azok az írók, akik érdekből, tájékozatlanságból vagy jóhiszeműen, meggyőződésből csatlakoztak a kommunistákhoz, beléptek a pártba, alárendelték magukat a párt szellemi vonalvezetésének, vagy csak rokonszenveztek vele: rövidesen megtudták, hogy a rendszer az irodalomban sem éri be egyszerű engedelmességgel. Lelkesedést, pozitív alkotásokat követel.” Lásd MÁRAI Sándor: *A forradalom előérettsége.* Szombathely, Helikon, 2006, 80–81.

1945 és 1955 között Illés Béla művei kétfélmillió (!) példányban jelentek meg. A könyvesboltok polcain porosodtak Mesterházi Lajos: *Karacs Lajos sztahanovista betonszerelő élete és munkamódszere* (Budapest, Népszava, 1950) vagy Sötér István: *A szegedi textilkombinát* (Budapest, Népművelési Minisztérium Kiadása, 1951) című magas példányszámban kinyomtatott könyvei. (Míg Kosztolányi Dezső és Babits Mihály verseit ugyanezen időszakban egyetlen példányban sem adták ki.) A pártolt írók, költők évenként akár többször is beutalót kaphattak alkotóházakba. Az 1950-ben létrehozott Irodalmi Alapból előleget vehettek fel, amelyet sohasem kértek vissza. Előnyben részesültek a lakás-, az autó- és a telefonkiutalás során.

Ugyanez vonatkozott a többi művészeti ágra is. Jelen-tős kiváltságokat, pénzjutalmakat kaptak azok, akik szimfóniát szereztek Leninről, komponáltak Sztálinról, operába foglalták Schönherz Zoltán illegális pártmunkáját, Lenin-, Sztálin-szobrokat,¹⁶ -festményeket¹⁷ készítették, felszabadulási és egyéb emlékműveket készítették.¹⁸ Révai József személyesen irányította a Kodály Zoltán megvesztegetésére irányuló (sikertelen) akcióit.¹⁹

A propaganda technikusai öt alapelvet alkalmaztak:

1. A leegyszerűsítés elve: minden tényezőt egyszerűsíts le a jó és a rossz, a barát és az ellenség szimpla képletére (burzsoázia–munkásosztály, imperialisták–Szovjetunió stb.). A társadalmat a tömegemberek csoportjaként fogták fel, amelynek reakcióit, viselkedését szuggerálható minták alapján próbálták befolyásolni, irányítani. Kliséket, divatszavakat, szlogeneket, leegyszerűsített képeket használtak fel erre a célra.

2. A torzítás elve: ellenfeledet durva rágalommal és kigúnyolással foszd meg a hitelétől (például a koncepciók perében elítélteket nemcsak államellenes összeesküvéssel, tehát politikai bűncselekménnyel vádolták, hanem köztörvényes bűncselekményeket is rájuk fogtak, gúnyrajzok jelentek meg róluk, esetleges testi fogyatékoságukat, származásukat, nevüket is kigúnyolták stb.). Az ellenségképet állandóan sulykolni kell, hogy azt sugallja: az ellenfél ördögi természetű és morálisan elfogadhatatlan.

3. A transzfúzió elve: a célközösség által elfogadott értékeket a saját céljaidnak megfelelően használd fel.

4. Az egyöntetűség elve: a pártelit álláspontját, nézeteit úgy tüntesd fel, mintha az minden, helyesen gondolkodó ember egybehangzó álláspontja lenne. Ezt az egyszerű munkásemberek és a közismert közéleti személyiségek nyilatkozataival erősítsd. (Lásd például a napilapok leve-

Írók 1955/1956-ban felvett honoráriumai
(Azok a listajepkezesek)

Acél Tamás	27.699.-	Kovai Lőrinc	205.990.-
Áprily Lajos	165.388.-	Kuczka Péter	55.128.-
Balassa Anna	68.031.-	Karinthy Ferenc	151.522.-
Barabás Tibor	42.505.-	Kassák Lajos	81.320.-
Bárdny Tamás	165.801.-	Keresztury Dezso	49.805.-
Benjamin László	23.476.-	Lukácsi Sándor	34.909.-
Beldiász Iván	56.342.-	Medarász Emil	70.675.-
Bölköni György	66.695.-	Máté György	25.202.-
Csanády Imre	35.567.-	Mesterházi Lajos	150.375.-
Darvas József	127.068.-	Méray Tiber	3.400.-
Déry Tiber	197.016.-	Molnár Miklós	7.091.-
Devecseri Gábor	149.219.-	Murányi-Kovács E.	93.653.-
Dobosi Imre	16.374.-	Németh László	226.448.-
Enczi Endre	78.367.-	F.Nagy László	16.950.-
Erdős László	73.826.-	Örkény István	25.798.-
Fehér Klára	124.828.-	Palotai Boris	42.725.-
Fekete Gyula	26.111.-	Remenyik Zs.	76.905.-
Goda Gábor	79.655.-	Rideg Sándor	83.414.-
Gellért Oszkár	17.070.-	Simon István	10.261.-
Gergely Sándor	89.681.-	Somlyó György	10.454.-
K. Grandpierre E.	258.654	Szabó Lőrinc	239.755.-
Háy Gyula	53.446.-	Szabó Pál	457.857.-
Hajnal Anna	77.654.-	Szántó György	123.647.-
Hegedüs Géza	159.393.-	Szeberényi Lehel	24.489.-
Illés Béla	241.245.-	Tamási Áron	166.759.-
Illés Endre	118.872.-	Tardos Tiber	17.883.-
Hollós Korvin L.	58.031.-	Tatay Sándor	141.939.-
Illyés Gyula	133.047.-	Tersánsky J.J.	246.327.-
Jankovich Ferenc	117.646.-	Thüry Zsuzsa	141.519.-
Jékely Zoltán	129.827.-	Urbán Ernő	121.160.-
Juhász Ferenc	60.703.-	Vas István	265.828.-
Képes Géza	34.986.-	Veres Péter	240.831.-
Keszthelyi Zoltán	56.616.-	Weöres Sándor	124.154.-
Kónya Lajos	35.513.-	Zelk Zoltán	81.028.-

Magyar Országos Levéltár
Jelenkori Gyűjteménye

lezési rovatát, ahol még az egyszerű segédmunkás is hibátlanul mondta fel a párt éppen aktuális álláspontját.)

5. A hangszerelés elve: különböző feldolgozásban és hangszerelésben, vég nélkül ismételd ugyanazt az üzenetet.

Az új ideológiát egyfajta vallásként kellett képviselni. Jól illusztrálja ezt a folyamatot Csanádi Imre *Ilon* című verse (1950). Ilon párttitkár lett, és ezért a szentképeket kiszórta a szemébe. Most már:

„hirdeti, hogy kit tiszteljen,
kinek a képe –
kerüljön a fancsali-sok
szent helyébe:
Egyik képen Lenin beszél,

Az írók
1955–1956-ban
felvett
honoráriumai

¹⁶ Például Pór Bertalan Sztálin-, Pátzay Pál Lenin- és Ék Sándor Rákosi-portréja.

¹⁷ Felekiné Gáspár Anni: *Fütyös kalauzno* (1950); Glatz Oszkár: *Kitüntetett utcáseprő* (1952); Bán Béla: *Könyi elvtárs, a Ganz Villamossági sztahanovistája* (1950); Imre István: *Gyapotszűret* (1953)

¹⁸ PRAKFAI Endre: *A szocreal Magyarországon*. Bp., Corvina, 2010; *A művészet katonái (Sztálinizmus és kultúra)*. Szerk. GYÖRGY Péter, TURAI Hedvig, Bp., Corvina, 1992

¹⁹ PÉTERI Lóránt: *Zene, tudomány, politika. Zenetudományi Gründerzeit és államszocializmus, 1951–1953 = Muzsika*, 2002, január, 16.

tankon állva,
a másikon Sztálin gyújt épp
a pipára...”

A szentképek helyébe tehát az új „szentháromság”: Marx, Lenin és Sztálin képe került, egyházi körmenet helyett politikai demonstrációk, felvonulások, egyházi énekek helyett indulók, gyónás helyett önkritika vagy fogadalmotétel, keresztelés helyett névadó ünnepség, temetés helyett társadalmi búcsúztatás, szentföldi zárandoklat helyett Lenin mauzóleuma stb.

A szovjet típusú diktatúrákban a hatalom legitimitásának igazolása érdekében hatalmas energiákat fordítottak a vezérkultusz kialakítására. A totális diktatúrában a vezér hivatkozási pont, aki mindent tud, és felsőbbrendű tulajdonságai vannak. Rákosi Mátyás Sztálint így köszöntötte hetvenedik születésnapján: Sztálin „meghallja a fű növekedését, és előre látja, hogy a magból majdan kivirágzó fa hová veti árnyékát”.²⁰ A diktátor tévedhetetlen, a diktátor csalhatatlan, ellenkező esetben ellenőrizni és választással vagy valamilyen más módon legitimálni kell a hatalmát. A szovjet típusú diktatúra felhasználta az orosz monarchikus tradíciókat, az autoritás tiszteletét, a politika megszemélyesítésére való hajlamot, a kiemelkedő személyiségbe vetett hitet. Így kerülhetett Oroszországban először Lenin, majd Sztálin Isten²¹ és a cár helyébe. Lenin bebalzsamozott testét gránitból emelt mauzóleumban állították ki,²² amely a kis-ázsiai Pergamonból Berlinbe került Zeusz-oltárt idézte. Leninnel kapcsolatban a politikai testhez fűződő ősi elképzelések keltek életre, amelynek legrégebbi emlékei az egyiptomi fáraók mumifikálásáig és Nagy Sándor testének kiállításáig nyúltak vissza. A felravatalozáskor közzétett központi bizottsági kiáltvány így fogalmazott: „Lenin él, pártunk minden egyes tagja egy darabka Leninből. Egész kommunista családunk Lenin kollektív megtestesülése”.²³

Lenin szülőháza fölé hivalkodó márványpalotát építettek. A ház előtt helyezték el Lenin anyjának ülő szobrát,

karján a kiseded Leninnel, mint félreérthetetlen Madonna-ábrázolást. Sztálin szülőházát is márványpavilonnal vették körül. Ugyanúgy, ahogy a betlehemi istállót, ahol a Megváltó született. Sztálin szobormása olyan kultikus helyet teremtett, amely az uralkodó mitikus jelenlétét volt hivatva biztosítani.

A Budapesten felállított Sztálin-szobor felavatásakor így fogalmazott Aczél Tamás, Sztálin-díjas író: „Sztálin eddig is velünk volt, ezután még inkább velünk van, szemmel tartja munkánkat, mosolya megvilágítja útjainkat. Moszkvában hallom, hogy szokás egy-egy nagy munka, új feladat előtt vagy annak elvégzése után ellátogatni a Vörös térre, Lenin elvtárshoz, jelenteni neki, vagy tanácsot kérni tőle. Bizonytalán így lesz ez majd minálunk is Sztálin elvtárs szobrával. Eddig fellapoztuk könyveit, most majd elmegyünk hozzá, és személyesen is »megbeszéljük« tennivalónkat, elmondjuk nehézségeinket, örömeinket, s bizonyos, hogy békénk apja és őre nem fogja tőlünk megtagadni tanácsait sohasem.”²⁴

Leninről és Sztálinról hetven-hetven földrajzi objektumot neveztek el, de még Brezsnyevnek is hatalmas kultusza volt. „Felfedezték”, hogy Brezsnyevnek sorsdöntő szerepe volt a Nagy Honvédő Háborúban. A II. világháború sorsát ugyanis az a maroknyi csapat fordította meg, amelyik Novorosszijszktól nem messze, egy talpalatnyi földön védte a hazát az iszonyatos túlerővel szemben. Ennek a csapatnak Brezsnyev volt a politikai komisszárja. Ő tartotta a lelket a katonákban. A németek ezt a területet soha nem tudták elfoglalni. Minden szovjet iskolában megtalálható volt a Kis Föld²⁵ Múzeum, benne Brezsnyev parancsnoki sátra. Az állítólagos helyszínen pedig egy monumentális emlékművet emeltek Brezsnyev előtt hódolva.²⁶ A vezér, a diktátor vált az egész politikai rendszer meghatározó személyiségévé. A közvetlen környezete, a hatalmi elit képviselői olyannyira megpróbálták utánozni, hogy teljesen feladták eredeti énjüket, felvették a diktátor pózait, még a hanghordozását is utánozták.²⁷ Eközben ők is kiépítették saját klientúrájukat.

²⁰ Szabad Nép, 1949. december 21.; RÁKOSI Mátyás: *Válogatott beszédek és cikkek*. Bp., Szikra, 1952, 507–514.

²¹ Amikor Mihail Solohov a vezér túlzott dicsőítését bírálta, Sztálin így válaszolt: „Mit tehetnék? Az embereknek szükségük van egy istenre!” Sztálin egyik nyaralója egy hatalmas tölgyfa alatt állt. Sztálin itt a fára mutatva ezt mondta Kirovnak: „Nézd meg, hol vagyunk! Ez Mamré tölgyese!” Lásd MONTEFIORE, Simon Sebag: *Sztálin. A vörös cár udvara*. Ford. KIRÁLY Róbert, Pécs, Alexandra, 2007, 149.

²² Lenin agyát egy külön erre a célra létrehozott kutatóintézet vizsgálta. Arra számítottak, hogy így bebizonyíthatják Lenin zsenialitását. A kutatómunka vezetésével dr. Oscar Vogtot, a berlini Agykutató Intézet igazgatóját bízták meg. Lásd GYURKÓ László: *Töredékek Leninnel = Valóság*, 1987, 11. sz., 7.

²³ PETERNÁK Miklós: *Lenin mauzóleuma = Mauzóleum. Haláliródalom. „A halállal való foglalkozás”*. Szerk. ADAMIK Lajos et al., Bp.,

Bölcsész Index Centrál Könyvek, 1987, 338–339.; *Az SZKP Kongresszusainak és központi bizottság plénumának határozatai*. Bp., Szikra, 1954, 537–539.; Majakovszkij *Komszomol-dalából* származó jelszó: „Lenin él, Lenin él, Lenin élni fog!”

²⁴ Idézi PÓTÓ János: *Emlékművek, politika, közgondolkodás. Budapesti köztéri emlékművei, 1945–1949. Így épült a Sztálin szobor, 1949–1953*. Bp., MTA Történettudományi Intézete, 1989, 73–74.

²⁵ Lásd BREZSNYEV, Leonid: *A kis föld*. Ford. PETŐ Miklós, Bp., Zrínyi, 1978

²⁶ ILLÉS György: *Az orosz titkok. Feljegyzéseim a felbolydult Moszkvában*. Bp., Szép Könyvek, 2018

²⁷ A Sztálin közvetlen környezetében levő szovjet vezetők egy része tökéletesen tudta utánozni a vezér grúz akcentusát. Kádár János sajátos hanghordozását a Központi Bizottságnak szinte minden tagja átvette.

A „legnagyobb tanító” Lenin, de a „legnagyobb tanítvány” (egyben már tanító is) Sztálin lett. A politikai test szakralizált, misztikus értekezése Sztálin vezérkultuszában is meghatározó szempontként szerepelt, hiszen ennek is fő jellemzője a hatalom időtlen és megszemélyesített felfogása. Ezek a szempontok indokolták a természetes formában megmintázott, de túldimenzionált méretű Sztálin-szobrok felállítását is. A Vilma királynő (Gorkij) fasor tengelyében kialakított hatalmas emelvények mellett óriási (nyolc méter magas, tribünnel együtt tizennyolc méteres), hat és fél tonnás, bronz Sztálin-szobrot állítottak,²⁸ amely a tartomány valódi uralkodójának a jelenlétét volt hivatva biztosítani.²⁹ Jókora darabot hasítottak ki a Városliget zöldterületéből, és kíméletlenül lebontottak mindent, ami útjukba esett. (A Felvonulási teret is Sztálinról nevezték el.)

A szoborállítás kapcsán a Magyar Írók Szövetségének lapja, az *Irodalmi Újság* kéthasábos vezércikkben méltatta Sztálint: „Sztálin neve egy szóban fejezi ki mindazt az erőt, amely történelmünket átformálta, amely minden napunkat, a dolgozó és alkotó hétköznapokat a fénylő, a piros ünnepeket mássá, teljesebbé, emberibbé teszi, mint a Sztálin előtti korszaknak napjait.”³⁰

Aczél Tamás tovább fokozta a Sztálin karizmatikus hatalmának uralmi szimbolikáját kifejező szobor méltatását: „Ha igaz – és igaz –, hogy a haza szíve Budapest, akkor az is igaz, hogy a szív erőteljesebb és erősebb, derűsebb és biztosabb lett, mióta bölcs mosolyával, orcájával, alakjával itt van közöttünk ő, az eddig is velünk volt. Ám most még inkább magunkon érezzük pillantását, ezt a tette serkentő, bátorságot adó, fényt hintő pillantást, annak a sze-

méből az »egyszerűségében is nagy s nagyságában is egyszerű«.”³¹

A Magyar Rádióban „Miska bácsi” gyermekműsorában egy „magyar édesanya” levelét idézte: *Kislánynomnak Sztálinról* címmel. A gyermek szomorú kérdése: „Hát én már nem fogom látni?” – a válasz: „Te a világbékét is megéled, és a világbékében vidáman, frissen, fiatalon, mint ha csak Te rád mosolyogna [...] látni fogod őt. Te megéred a kommunizmust, és édes, drága kicsi lányom, ne sírj hát, hanem neved, és a kommunizmus ragyogó fényében ráismersz majd [...] őt fogod látni [...] Sztálint!”³²

Rákosi Mátyás vezérkultusza is a sztálini mintát követte. A párt lapja szerint: Rákosi „Sztálin legjobb, leghűbb, legkövetkezetesebb, legkristálytisztább magyar tanítványa.”³³ (A Sztálin hetvenedik születésnapjára szervezett ünnepelést utánozták Rákosi hatvanadik születésnapjánál.) *A Magyar írók Rákosi Mátyásról* című antológiában – amely tizenegyezer példányban jelent meg³⁴ – Kossuth utóadaként ábrázolták. Örkény István írásában 1919-ben Rákosi nagy beszédet mond Rákóczi fája alatt, ez lelket önt a katonákba, és visszaverik az inváziós csapatokat.³⁵ A többi műből kiderül, hogy Rákosi vezér, tanító, apa egy személyben.³⁶ Rákosi életét tanították az óvodától az egyetemig. Illés Béla Rákosi-életrajzából megtudhatta az ország lakossága, hogy Rákosi falusi kovács nagyapja „részt vett az 1848–49-es szabadságharcban, egyenesítette a felkelő parasztok kaszáját”. Illés Béla kapcsolatba hozta Rákosit Bebellel, Rákóczi Ferencsel, Marxszal, Engelsszel, Leninnel, Sztálinnal.³⁷ Amikor Rákosi találkozott Leninnel, a harminc percre tervezett beszélgetés a jelentősége miatt másfél órára nőtt. Lenin ezután azzal a jö-

²⁸ A Sztálin szobortól 150–200 méterre, a Városliget szélén állt a harminc évvel korábban közadakozásból felépített Regnum Marianum-templom, amelyet Rákosiék utasítására 1951-ben leromboltak, és a helyére 1969-ben egy politikai toborzóplakátról három dimenzióba formált 1919-es „fegyverbe” hívó vöröskatona-szobrot állítottak. A Regnum Marianum-templomról lásd HORVÁTH Miklós: *Történelmi templomépítéset Budapestén*. Bp., Officina, 1946, 31–33.; D. FEHÉR Zsuzsa: *Mikus Sándor*. Bp., Képzőművészeti Alap, 1955, 5.

²⁹ Nem volt véletlen, hogy 1956. október 23-án a forradalom legelső konkrét tette a Sztálin-szobor ledöntése volt. A pesti nép pontosan átérzte ennek a jelképes cselekedetnek a szimbolikus jelentőségét. Vö. PÓTÓ: *i. m.* (1989), 73.; TOLSZTOJ, V. L.: *A monumentális propaganda lenini terve és megvalósítása = Szovjet Kultúra*, 1953, 3. sz., 41.; TÓTH Attila: *Hatalom és köztéri szobrászat = Juss*, 1993, 1–2. sz., 80.; MAJOR Máté: *Az épülő kommunizmus képzőművészete*. Bp., Magyar–Szovjet Képzőművészeti Alap, 1953, 63.; SINKÓ Katalin: *A politika rítusai: emlékműállítás, szobordöntés = A művészet katonái. i. m.* (1992), 74.; PROHÁSZKA László: *Szoborsorsok*. Bp., Kornétás, 1994, 161.; BEKE László: *A budapesti Sztálin-szobor ledöntése = Belvedere*, 1989, 3. sz., 3.

³⁰ BOLDIZSÁR Iván: *Sztálin szobra Budapesten = Irodalmi Újság*, 1951. december 20., 1.

³¹ ACZÉL Tamás: *Sztálin szobra a béke jelképe = Szovjet Kultúra*, 1952, 1. sz., 6.

³² RÁCZKEVEI Ágnes: *Mesekommunizmus. Egy ünnep változó megjelenítése a Magyar Rádió 1947–1953 közötti gyermekműsorában = Médiakutató*, 2002, tavasz, 41.

³³ *Szabad Nép*, 1949. február 4.

³⁴ *Magyar írók Rákosi Mátyásról*. Szerk. RÉZ Pál, VAS István, Bp., Szépirodalmi, 1952

³⁵ HAJDU Tibor: *Kérdőjelek Rákosi Mátyás hiányzó portréjához = Élet és Irodalom*, 1983. február 11.

³⁶ A névsor: Zelk Zoltán, Illés Béla, Reményi Béla, Déry Tibor, Devecseri Gábor, Darázs Endre, Aczél Tamás, Nagy László, Rákosi Sándor, Szabó Pál, Benjámin László, Veres Péter, Nagy Sándor, Örkény István, Szüdi György, Asztalos Sándor, Rideg Sándor, Háy Gyula, Illyés Gyula, Gyárfás Miklós, Képes Géza, Darvas József, Morvay Gyula, Urbán Ernő, Sötér István, Kónya Lajos, Mesterházi Lajos, Hegedűs Zoltán, Cseres Tibor, Somlyó György, Örvös Lajos és Máté György. Aki nem adott írást ebbe a kötetbe, az tulajdonképpen aláírta a halálos ítéletét. Vas István és Füst Milán csak úgy tudta elkerülni ezt a szégyent, hogy közlésre alkalmatlan műveket adtak le.

https://www.lira.hu/upload/M_28/rek3/937973.pdf

³⁷ ILLÉS Béla: *Történelmi lecke*. Bp., Művelt Nép, 1952; Uő: *Népünk szabadságáért. Rákosi Mátyás életéből*. Bp., Szikra, 1952

vendöléssel fordult Sztálinhoz, hogy „az ilyen elvtársak viszik majd győzelemre a nép ügyét az egész világon”³⁸.

A Rákosi körül kialakított vezérkultusz lényegét Gerő Ernő operaházi ünnepi beszéde határozta meg: „Tiszteletük, becsüljük, szeretjük Rákosi elvtársat, mert minden becsületes magyar, hazánk minden igazi fia érzi, tudja: Rákosi és a Párt – egy! Rákosi és a magyar munkásosztály – egy! Rákosi és a magyar nép – egy!”³⁹

A megszálló Vörös Hadsereget is megpróbálták népszerűsíteni. A korabeli propagandaképek, festmények, újságcikkek ilyen címekkel jelentek meg: *A szovjet harcok megosztja kenyerét az éhező magyar gyerekekkel*, *A szovjet katonának csokoládét ad a magyar kisgyermeknek*, *Édes fiaként fogadja a magyar paraszttasszony a felszabadító szovjet hadsereg harcosait* stb.

Nagy példányszámban kiadott propagandafüzetekkel ilyen módon propagálták a megszállást: „Hogy örült volna Kossuth is, Petőfi is, vagy annak idején Rákóczi, az egész szabadságharcos magyar néppel együtt, ha nemcsak néhány száz vagy ezer önkéntes, hanem egy nagyhatalom szervezett hadserege jött volna a magyar szabadság védelmére.”⁴⁰

A Szovjetunió és a Vörös Hadsereg támogatása érdekében Illés Béla⁴¹ nem létező szovjet levéltári forrásokra hivatkozva kitalálta Guszev kapitány alakját, aki az 1849-es orosz intervenció során átállt a magyar oldalra, és hősi halált halt.⁴² Azt, hogy Guszev kapitány valójában nem is létezett, senki nem merete kijelenteni, különösen azok után, hogy Mikojan a magyar Parlamentben külön megemlékezett Guszev kapitányról. Illés Béla újra- és újraírt történetét mások is feldolgozták, sőt a történet bekerült az általános iskolai tananyagba és a március 15-i ünnepi műsorokba is. Katonai tiszteletadással felavatták Guszev kapitány emléktábláját a Szabadság tér és a Sas utca sarkán, majd 1951-ben a Sas utcát átkeresztelték Guszev utcára.⁴³ Csak 1990-ben kapta vissza a régi nevét.

Az íróknak, költőknek, művészeknek szinte minden, napi politikai eseménynél harcba kellett szállniuk. Déry Tibor például azt a feladatot kapta, hogy egy koncepció

perről, a Pócspetri-ügyről írjon propagandaművet, miközben pontosan tudta, hogy amit közzé tett, abból semmi sem igaz. A Kossuth-díj nem is maradhatott el.⁴⁴ Filmet kellett készíteni a MAORT-perről, *Gyarmat a föld alatt* címmel, amelynek a forgatókönyvét az ÁVH írta,⁴⁵ illetve verset a Rajk-perről.

A pártvezetés semmilyen kritikát nem fogadott el. Hollós Korvin Lajos, aki a háború előtt nyolcévi börtönt kapott kommunista tevékenységéért (és a Korvin nevet Korvin Ottó emlékére vette fel), egyetlen, futó megjegyzést tett a „nagy és bölcs” Rákosiról, máris kizárták a pártból és az Írószövetségből.⁴⁶ Akit kizártak az Írószövetségből, mert nem felelt meg az előírt feltételeknek, akár éhen is halhatott, hiszen csak állami tulajdonú kiadó létezett. Tamási Áron például olyan nyomorba jutott, hogy budai kocsmákban hús forintért árulta kézzel másolt novelláit.

Tucatjával kerültek börtönbe írók, költők és művészek: Faludy György, Határ Győző, Mécs László, Elekes Attila, Földvári-Boér Elemér, Gérecz Attila, Tollas Tibor, Kárpáti Kamill, Béri Géza, Szathmáry György, Tóth Bálint, Kepenyés Pál,⁴⁷ Cziffra György. A színészek közül például Dévay Kamilla, Mensáros László. 1951 és 1963 között mintegy nyolc, közismert művész (köztük Bajor Gizi, Somlay Artúr, Soós Imre) lett öngyilkos. Déry Sára azért halt meg, mert ahová kitelepítették, nem kaphatott szakszerű orvosi ellátást vakbélgyulladására.⁴⁸

A könyvek cenzúrája már az 530/1945. ME sz. rendelet alapján megindult. A kormányrendelet végrehajtásáról szóló, 1330/1945. ME sz. rendelet felállított egy bizottságot, amely több kötetben mintegy kétszáz, fasisztának és szovjetellenesnek minősített könyvcímet gyűjtött össze.⁴⁹ A lista kétségtelenül nagyon sok antiszemita, fasiszta, náci könyvet tartalmazott, de a tiltott és bezúzásra ítélt művek között már megjelentek azok a szerzők is, akik a legmérsékeltebb módon, de kritizálták a Szovjetuniót vagy a szocializmust. Ezért vonták ki a forgalomból Fekete István *Zsellérek*,⁵⁰ Somogyváry Gyula *És Mihály harcolt*, Baktay Ervin *India szabadságot akar*, André Gide

³⁸ MURÁNYI Gábor: *A múlt szövedéke. Históriaik a megbicsaklott 20. századból*. Bp., Noran, 2004, 467.

³⁹ RÉVAI József: *Rákosi Mátyás hatvan éves = Társadalmi Szemle*, 1952, 2–3. sz., 100–106.

⁴⁰ OTTA István: *Miért tartózkodnak szovjet csapatok Magyarországon?* Bp., Kossuth, 1958, 48.

⁴¹ Illés Béla (1935–1974) 1923 és 1945 között a Szovjetunióban élt, legismertebb regényei a forradalmakat és a háborút idézik: *Ég a Tisza* (1929); *Kárpáti rapszódia* (1939); *Honfoglalás* (1954).

⁴² ILLÉS Béla: *Orosz tisztek Kossuth Lajosért = Új Szó*, 1945. február 10., 3.; *Uó: Orosz tisztek Kossuth Lajosért = Igaz Szó*, 1945. március 13., 3.; *Uó: A Guszev ügy*. Bp., Irodalmi Intézet, 1947

⁴³ VÖRÖS Boldizsár: *Illés Béla „Guszev-ügye”, avagy történelmi hitelesítés és hiteltelenítés cikkekkel és lábjegyzetekkel = Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére*. Szerk. KRÁSZ Lilla, OBORNI Teréz, Bp.,

ELTE Eötvös, 2008, 450–451.; VÖRÖS Boldizsár: *Írói fikció mint történelmi legitimáció: a Guszev-ügy = Valóság*, 2008, 8. sz., 98.

⁴⁴ LUDWIG Emil: *Az alma fája és termése = Magyar Nemzet*, 2013. február 6., 7.

⁴⁵ VARGA Balázs: *Fent és lent. Politika és ideológia az ötvenes évek elejének termelési filmjeiben = Art Limes: Diktatúra és művészet* 2. 2004, 2. sz., 56.

⁴⁶ Azért Hollós Korvin Lajos jó és megbízható elvtárs maradt.

⁴⁷ SCHÄFFER Erzsébet: *Egyszer volt: történetek, találkozások*. Bp., Sannoma Budapest, 2003, 132–135.

⁴⁸ Déry Sára tragikus történetét meghamisítva, vigjátékká átalakítva mutatta be Bacsó Péter *Te rongyos élet* (1983) című filmjében.

⁴⁹ *A fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus sajtótermékek jegyzéke I–III*. Debrecen, Magyar Miniszterelnökség sajtóosztálya, 1945

⁵⁰ A *Zsellérek* című regényt még 1991-ben is cenzúrázva adták ki.

Utazásom a Szovjetunióban, Jánosy István Vitéz Horthy István, a repülő című könyvét, de bekerült a névsorba Mécs László összes verse, Tormay Cécile, Pekár Gyula, Jankovics Marcell, Erdélyi József, Sinka István, Darányi Károly, Gratz Gusztáv, Heller István, Méhely Lajos, Wolff Károly, Kállay Miklós, Papini, Prohászka Ottokár, Magyar Zoltán, Bangha Béla, Hóman Bálint stb. életműve is.⁵¹ Ugyanerre a sorsra jutottak azok is, akik Nyugatra távoztak: Márai Sándor, Cs. Szabó László, Szabó Zoltán, Kovács Imre, Zilahy Lajos, Nyíró József, Wass Albert stb.⁵² Ezeket a könyveket a magánkönyvtárakból is le kellett adni. Ennek végrehajtását folyamatosan ellenőrizték. Sokszor szovjet katonákkal együtt razzizáltak a gyanús könyveket birtokló állampolgároknál.

A „fordulat évétől” (1948) kezdve egymás után adták ki az újabb és újabb listákat könyvek bezúzásáról (hózzvetőleg ezeröttszáz cím és százhuszezer példány), s most már a könyvtárakban, antikváriumokban és magánkönyvtárakban is „selejtezték”. Emellett megjelentek olyan utasítások is, amelyek arra kötelezték a könyvtárakat, iskolák és művelődési házak könyvgyűjteményének vezetőit, hogy egyes műveket vegyenek le a szabadpolcokról, és tegyék le őket a raktárakba.⁵³ A könyvek likvidálásának egyik módszerét Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter így határozta meg: minden iskola „kettétépett állapotban, szorosan becsomagolva”, haladéktalanul szolgáltatassa ki a papírhulladék-vállalatoknak a felsorolt könyveket.

A bezúzendó, forgalomból kivonandó könyvek listájára felkerültek – többek között – Szabó Dezső, Kittenberger Kálmán, Passuth László, Rejtő Jenő, Hamvas Béla, Kodolányi János, Tamási Áron, Benedek Elek, Móra Ferenc egyes művei, a Karinthy Frigyes által magyarított *Micimackó*, Sebők Zsigmond harminckét műve, köztük a *Macóka* és a *Dörmögő Dömötör* sorozat is, Babits Mihály

Aranygaras című kötete, a Mándy Iván átdolgozásában közreadott *Münchhausen báró kalandjai*, Szerb Antal *A világirodalom története, Gondolatok a könyvtárban, Utas holdvilág* című könyve.⁵⁴

A külföldi szerzők közül: Jean-Paul Sartre, Albert Camus (*Közöny*), Sienkiewicz, Stefan Zweig, May Károly, Dante, Dickens, Dumas, Kipling, Marcel Proust, Somerset Maugham, Ernest Hemingway, Benjamin Disraeli művei, Grimm meséi stb. A Magyar Dolgozók Pártjának elnöke, egyben a Magyar Népköztársaság elnöke, Szakasits Árpád vezércikke jól illusztrálja a pártvezetés véleményét a nyugati irodalomról: „Az angolszász imperializmus [...] szellemi rothadásának csempészárújával igyekszik elárasztani a népeket s országokat. Éppen úgy, ahogyan elzártuk magunkat a Marshall-tervtől, úgy kell szemben állnunk ezzel az imperialista szellemi csempészettel.”⁵⁵

A listákat összeállító bizottságoknak az is elég volt, ha Márai Sándor írt előszót Cervantes művéhez, vagy az, hogy Petőfi Sándor és Csokonai Vitéz Mihály verseskötetét „reakciós” könyvkiadók jelentették meg.⁵⁶ Ezenkívül 1956-ig nem adták ki Molnár Ferenc *A Pál utcai fiúk* című könyvét, Fekete István műveit⁵⁷ s 1958-ig Szerb Antal *Magyar irodalomtörténetét* sem. (Az utóbbi későbbi kiadásából viszont kihúztak harmincnégy oldalt.)⁵⁸ 1953-ig Marx fiatal kori műveit sem lehetett kikölcsönözni a könyvtárakból.⁵⁹

Az iskolák könyvtárainak szabadpolcaira a fenti művek helyett a szovjet írók műveit tették az alábbi indokolással: „Polevoj: *Egy igaz ember* c. műve nagyszerű példája lehet a szovjet emberek bátorságának, hősiességének, akaraterejének. Fagyeejev: *Ifjú gárdája* az ifjúság igazi hazaszeregetésének kimagasló példája. A gyermek helyes irányba való fejlődését segítjük elő ezekkel a könyvekkel. A Szovjetunióban Gajdar: *Timur és csapata* c. könyvének megjelenése után számtalan Timur és csapata alakult s a gyer-

⁵¹ ZALAI K. László: *Könyvpusztítás a háború után = Élet és Tudomány*, 1992, 51. sz., 1620.; Z. KARVALITS László: *Könyvbegyűjtés és bezúzás 1946-ban = Magyar Könyvszemle*, 1993, 4. sz., 404.; SIPOS Anna Magdolna: *Index librorum prohibitorum a demokratikus Magyarországon. Könyvindexek 1945–1946 = Könyvtári Figyelő*, 2007, 3. sz., 413.; Uő: *Könyvek kivonásával és megsemmisítésével a politika szolgálatában. Könyvindexek 1949–1950 = Könyvtári Figyelő*, 2007, 4. sz., 684.; *A könyvtárak és a hatalom: tanulmányok és dokumentumok*. Szerk. MONOK István, Bp., Gondolat, 2003, 22.; KATSÁNYI Sándor: *Indexek, könyvzúzdák, könyvtárak, könyvkivonások a Fővárosi Könyvtárban 1945–1950 = Könyvtári Figyelő*, 2004, 3. sz., 513.; VARGA Sándor: *Selejtlista: 1950 = Irodalomtörténet*, 1983, 2. sz., 471.

⁵² CZIGÁNYI: i. m. (1990), 17.

⁵³ *Az iskolai könyvtárak átrendezése és selejtezése = Köznevelés*, 1950. március. 1.; SIPOS: *Könyvek kivonásával... i. m.* (2007), 684.; BÁNFI Szilvia: „... a káros sajtótermékek terjesztését megakadályozhassam.” *A könyvtári zárttság gyakorlata a negyvenes évek második feléből = Könyvtári Figyelő*, 2006, 4. sz., 514.

⁵⁴ A fenti szerzők közül néhányan a kádári konszolidáció után megjelenhettek.

⁵⁵ *Szabad Nép*, 1949. február 12. E szerzők egyes műveit a 1960-as évektől újra kiadták.

⁵⁶ VÉRTESY Miklós: *Mit olvashattunk és mit nem? = Könyvtáros*, 1988, 5. sz., 306.; MURÁNYI: i. m. (2004), 258.

⁵⁷ Ifj. FEKETE István: *Fekete István az édesapám volt. Dokumentumregény*. Bp., 2004, Móra, 282.

⁵⁸ Például ezt a részt is kihúzták: „1919 tavaszán a forradalmi és proletarizált Magyarország egyik napról a másikra átalakult nemzeti és keresztény Magyarországgá. Az importált forradalomnak nyoma sem maradt. A forradalomban kompromittált emberek eltűntek és újak jöttek a helyükbe. De sokan voltak olyanok is, akik még előző nap az Internacionálét dúdolták és most könnyek közt fújták felváltva a *Himnusz*t és az Erger-berget.”

⁵⁹ HELLER Ágnes – KÖBÁNYAI Sándor: *Bicikliző majom*. Bp., Múlt és Jövő, 1999, 118.

mekek igen kiterjedt, hasznos tevékenységgel járultak hozzá a felnőttek munkájához. Az ilyen irányú kezdeményezéseket a pedagógusoknak is támogatniuk kell.”⁶⁰

A selejtezés, a könyvek megsemmisítése csak akkor csillapodott valamelyest, amikor 1950. december 7-én a BBC gúnyos kommentár kíséretében ismertette a *Times* vezércikkét, amely leírta, hogy mi történt Magyarországon a világirodalom klasszikusaival.⁶¹

A kortárs írók közül „dekadensnek” minősítették Füst Milánt, Weöres Sándort, „modernistának” Kassák Lajost, „kávéházi írónak” Nagy Lajost, „antirealistának” Ottlik Gézát, „harmadikutasnak” Németh Lászlót stb. Perifériára szorították Nemes Nagy Ágnes, Mátyás Iván és Pilinszky Jánost.

Még nem készült összesítés arról, hogy hány könyv megjelenését akadályozták meg, vagy, ha kiadták, hogyan csonkították meg, írták át ezeket a műveket, így a következőkben csak néhány kirívó példát sorolunk fel. A tiltáshoz elég volt egy pártfunkcionárius utasítása. Például Marosán György kijelentette. „A Lovas Márton által írt könyvet letiltom” (Magyar Szocialista Munkáspárt Intézőbizottságának 1957. március 12-i ülése). Déry Tibor *Niki* című novellájáról már párthatározat rendelkezett. Tamási Áron *Ábel*-trilógiája csak úgy jelenhetett meg, hogy egyes részeit átírták a szerzővel. Móra Ferenc *Hannibál feltámasztása* című regényét mind a nyilasok, mind a kommunisták átírták. Végül 2004-ben jelenhetett meg az eredeti mű.⁶²

A kortárs költők közül Weöres Sándort,⁶³ Kassák Lajost, Vas Istvánt, Pilinszky Jánost, Szabó Lőrincet,⁶⁴ Erdélyi Józsefet, Sinka Istvánt ítélték hosszabb-rövidebb hallgatásra. Jékely Zoltán *Álom* című kötetét már 1948-ban betiltották, Pilinszky János verseinek második kötetét Bóka László államtitkár tette indexre.

Benjámin László a szokottnál élesebb hangnemű epigrammái (mindenekelőtt a Darvas József művelődésügyi

minisztert gúnyoló *Handabasa*) és Kónya Lajos versében az erőszakos szövetkezetesítésre való utalás miatt Nonn György népművelésminiszter-helyettes a pártvezetés utasítására elkobozta az *Irodalmi Újság* 1955. szeptember 17-i számát. A betiltás ellenére több száz példány eljutott az újságosokhoz, így a cenzúra lelepleződött. Hámos György főszerkesztő minderről beszámolt az Írószövetség két nappal később sorra kerülő kommunista aktíváján. Ezután Hámos Györgyöt is eltávolították a laptól.⁶⁵

Madách Imre *Az ember tragédiája* című drámáját úgy akarták „átmenteni”, hogy 1947-es előadásán a rendező Ádámot vörös jelmezbe, Lucifert pedig zöld, nyilas egyenruhára emlékeztető gúnyába bújtatta. A „haladó” szereplők jobbról balra, a „reakciósok” balról jobbra közlekedtek a színpadon.⁶⁶ Ez sem mentette meg az előadást; pszichizistának tartották, történelemszemléletét hamisnak minősítették, mert nem az osztályharcot hirdette. Leginkább a falanszterjelenet miatt akarták a művet betiltatni. 1954-ben újra felmerült a dráma bemutatása, de akkor az addig háttérbe szorított Lukács Györggyel írtak kétrészes, a *Tragédiát* támadó cikket a *Szabad Népbe*, amely a Szovjetunióban is megjelent.⁶⁷ 1955. január 7-én mutatták be végül is Madách drámáját, miután Rákosi Mátyás is megtekintette, de csak havi három előadást engedélyeztek.⁶⁸

Németh László *Galileijét* azért száműzték, mert feszegette az igazság és a „dogma” kérdését, és mert Galilei fizikai megkínzásának a színpadon való bemutatása az ÁVH-ra emlékeztette a közönséget.⁶⁹

Még a zeneműveket is cenzúrázták. 1949-től minden zeneszerző köteles volt művét bemutatni a Zeneszerzők Egyesületének, ahol Szabó Ferenc vezetésével az éppen aktuális politikai irányzatnak megfelelően vizsgálták meg a kompozíciót. Például Ligeti György csellószonátáját is betiltották, mert „túl modernnek” minősítették.⁷⁰

Bartók Béla *A csodálatos mandarin* című táncjátékát „dekadensnek” és „formalistának” bélyegezték, s megtil-

⁶⁰ PATAKINÉ BUDAI Gabriella: *Az ifjúsági könyvtárak rendezése = Köznevelés*, 1950, 524.

⁶¹ Később a selejtlistabotrányt Losonczy Géának rótták fel, aki ellen amúgy is koncepciók pert folytattak le. Lásd KÖVÉR György: *Losonczy Géza, 1917–1957*. Bp., 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutatóintézete, 1998, 201.

⁶² HAJDU Tibor: *Hannibál legújabb feltámasztása. Móra Ferenc: Hannibál feltámasztása = Mozgó Világ*, 2004, 11. sz., 107.

⁶³ WEÖRES Sándor *Theomachia* című drámai költeményét a lektori jelentés a következőképpen minősítette: „Weöres költeménye objektíven miszticizmus, irracionális propagálása a költészetben keresztül, ezáltal harci eszköz a burzsoázia kezében, abban a küzdelemben, amelyet az ideológia területén folytat a materialista világszemlélet ellen. Épp ezért nem adható ki.” Idézi DOMOKOS Mátyás: *Leletmentés – 1996. Könyvek sorsa a „nemlétező” cenzúra korában 1948–1989*. Bp., Osiris, 1996, 135.

⁶⁴ Nagy sokára megjelent „összesként” hirdetett versei közül hiányzott *Az Ipoly ünnepe* című.

⁶⁵ RAINER M. János: *Az író helye. Viták az irodalmi sajtóban 1953–1956*. Bp., Magvető, 1990, 124.; KALMÁR Melinda: *Az 1955-ös újságíróellenállás dokumentuma = Kritika*, 1994, 10. sz., 8–9.; Uő: *Integráció és átalakulás. Irodalompolitika és irodalmi élet 1955. november és 1956. szeptembere között = Kritika*, 1997, 2. sz., 34–36.; *Írók lázadása*. Szerk. STANDEISKY Éva, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézete, 1990, 18.

⁶⁶ *Magyar Nemzet*, 1947. szeptember 28.

⁶⁷ URBÁN Károly: *Lukács György és a magyar munkásmozgalom*. Bp., Kossuth, MSZMP, Párttörténeti Intézet, 1985, 161–162.

⁶⁸ *Szigorúan bizalmas. Dokumentumok a Nemzeti Színház Kádár-kori történetéhez*. Szerk. IMRE Zoltán, RING Orsolya, Bp., 2010, 50.

⁶⁹ NÉMETH László: *Galilei. (A dráma „pere”, 1953–56)*. Debrecen, Csokonai Színház, 1994

⁷⁰ STEINITZ, Richard: *György Ligeti: Music of the Imagination*. Northeastern, University Press, 2003, 52.

tották újbóli bemutatását. Bartók több művét nem lehetett a rádióban lejátszani, mert a szovjet elvtársak szerint Bartók nem felelt meg a zsdanovi tanításoknak.⁷¹ Bartók Béla szovjetunióbeli utazásáról készült cikkét még a teljes Bartók-bibliográfiából is eltüntették.⁷²

Kodály Zoltán *Háry János*át 1950-től némileg átalakítva játszották a magyar operettszínházakon. Az eredetiben muszka–osztrák határ szerepelt, ezt átalakították burkus–osztrák határrá. Kimaradt az a jelenet is, amikor egy hórihorgas kozák határőr igazoltatja az öreg zsidót, aki ki akar vándorolni: „Dokument jeszty?” A zsidó előke-reste az iratot, de a zord határőr ennek ellenére elzavarta.

A filmek közül is jó néhányat betiltottak. Évekig dobozban tartották Szóts István 1947-ben készült, *Ének a búzamezőkről* című filmjét, s még a kópiákat is elkobozták.⁷³

Ilyen körülmények között még a privilegizált írók, költők és művészek közül is sokan szembefordultak a szovjet típusú diktatúra terrorjával, irracionális döntéseivel. Sokan közülük részt is vettek az 1956-os forradalomban, vagy legalábbis szimpatizáltak az eseményekkel. A kádári vezetés úgy akarta konszolidálni a hatalmát, hogy az értelmiséget szinte egyenként „átvilágították”, mivel a szovjet vezetéssel egyetértve az írókat, újságírókat nevezték ki az 1956-os forradalom fő felelőseinek. Amikor a lengyel párt- és állami vezetők 1957. május 24–25-én Moszkvában tanácskoztak a szovjet vezetőkkel, Hruscsov kiemelte: „Egyetlen, munkásokból vagy parasztokból álló egység sem harcolt a szovjet csapatok ellen.

Zsukov: Az értelmiség harcolt.

Hruscsov: Írók, újságírók.

Jędrychowski:⁷⁴ Nem volt ott annyi író.

Hruscsov: Ez egy szervezet volt. Nem azt kell tekinteni, hogy személy szerint ki vett részt, csak azt, hogy kinek a vezetésével és milyen jelszavakkal lép fel.⁷⁵

Kádár János az országgyűlésben, 1957. május 7-i beszédében külön kitért az íróknak az „ellenforradalomban” betöltött szerepére.⁷⁶

Az 1956-os szabadságharc leverése után az írók, költők és művészek egy része börtönbe került vagy emigrált, a többiek pedig egy ideig szolidaritásból nem publikáltak, nem alkottak. Csak a rendszerhez hű, de egyébként tehetségtelen költők versei jelenhettek meg.⁷⁷ Az egész magyar társadalom megfélemlítése érdekében egymás után bonyolították le a főleg az írókat, költőket elítélő koncepció pereket. Koncepció perben halálra ítélték és kivégezték Földes Gábort, a győri Kisfaludy Színház színészét és főrendezőjét.⁷⁸ (Még kolléganője, Kéri Edit színművésznő is tíz hónapos börtönbüntetést kapott izgatásért.) Ugyancsak halálra ítélték és kivégezték Hámori István filmest és Szirmai Ottót, a Magyar Rádió dramaturgját.⁷⁹

A Déry Tibor és társai elleni per (az úgynevezett nagy íróper) 1957. október 25-től november 12-ig tartott. A tanácsvezető bíró ugyanaz a Vida Ferenc volt, aki a Nagy Imre-per is vezette. A négy vádlott közül Déry Tibor író hat év börtönre,⁸⁰ Háry Gyula író hat év börtönre, Zelk Zoltán költőt három év börtönre,⁸¹ Tardos Tibor író másfél év börtönre ítélték. Háry Gyula⁸² egyik fő bűne *Miért nem szeretem?* című cikke volt,⁸³ amely az *Irodalmi Újság*ban jelent meg, Rajk László és társainak újratemetése napján.⁸⁴ A némenklatúra tagjai magukra ismerhettek az alábbi sorok olvasásakor. „Kucsera, az autója, fizetése, lakása, külön bevásárló helye, külön üdülője stb. segítségével eltávolodik az élettől, a néptől, a párttól, a nép és a párt fölé rendelt, a népen uralkodó eltartottá lesz, vér-lázító pöffeszkedést szokik meg, a gyaloglás egyszerű művészetét és a gyalogjárók valóság- és emberismeretét elfelejti, izléstelen ál-életéhez elkezd olyan görcsösen ragaszkodni, hogy ma már – higgyék el – a demokratikus haladás legerősebb akadály. [...] A balatoni élet ismerői lélegzetállító dolgokat mesélnek a vízbenyúló szöges drótkerítések mögötti rezervátumok világáról. Azokra a rezervátumokra gondolok, amelyekben Kucsera is szokott üdülni és gyógyítani magát mindenféle betegségből, kivéve a rangkorságát. [...] Kucsera semmihez sem ért, és

⁷¹ LOSONCZY Géza: *Az Operaház legyen a népé!* = *Szabad Nép*, 1950. február 5.; BÓNIS Ferenc: *Élet-képek: Bartók Béla*. Bp., Balassi, 2006, 336.; KALMÁR Melinda: *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer (1945–1990)*. Bp., Osiris, 2014, 60–61.

⁷² BARTÓK Béla *oroszországi útjáról* = *Zenei Szemle*, 1929, II., 10.

⁷³ SZÓTS István: *Szilánkok és gyaluforgácsok. Egybegyűjtött írások*. Bp., Osiris, 1999, 63–64.

⁷⁴ Stefan Jędrychowski (1910–1996) lengyel újságíró és kommunista politikus.

⁷⁵ HRUSCSOV: *Nagy Imre volt a zászló*. Közli TISCHLER János = *Népszabadság*, 1993. június 16., 11.

⁷⁶ Az 1953. évi július hó 3-ára összehívott országgyűlés *Naplója*, II. k., 1677.

⁷⁷ A kor jellegzetes terméke FÖLDEÁK János: *Kilenc marha autón* című verse. A vers arról szól, hogy a szocializmus fejlődése már annyira előrehaladt, hogy a teheneket teherautón szállítják a vágóhidra.

„Mindegy, az ember hal, s amit teremt / az örök életű: / kilenc marha utazik autón- / hurrá, de nagyszerű.” Lásd *Tűz-tánc antológia*. Vö. MURÁNYI Gábor: *Az irodalomban nincs légiures tér. A Tűz-tánc antológia = 1956-os Intézet Évkönyve*. 1996, 137.

⁷⁸ JOBBÁGYI Gábor: *„Ez itt a vértanúk vére”: Földes Gábor és társai pere = Valóság*, 1995, 10. sz., 78–98.

⁷⁹ EÖRSI László: *A Tűzoltó utcai fegyveres csoport a forradalomban = 1956-os intézet Évkönyve*, 1992, 55.

⁸⁰ A népbírók halálos ítéletet javasoltak.

⁸¹ *Az íróper dokumentumaiból = Holmi*, 1991, 10. sz., 1346.

⁸² HÁRY Gyula: *Született 1900-ban. Emlékezések*. Bp., Interart Stúdió, 1990

⁸³ STANDEISKY Éva: *Az írók és a hatalom 1956–1963*. Bp., 1956-os Intézet, 1996, 202., 321., 347.; SINKA Erzsébet: *Íróper. 1957 = Holmi*, 1997, 10. sz., 1384–1398.

⁸⁴ *Irodalmi Újság*, 1956. október 6.

éppen ezért mindennel foglalkozik, de csak vezetői szinten. [...] Kucserák mindmáig nem nyugodtak bele, hogy olyan nehezen rendszabályozható, kommandírozható, szabványozható és iktatható valami, mint az irodalom és a művészet, egyáltalán létezik ezen a világon. Így hát számukra az irodalomhoz és művészetéhez értő ember eleve megbízhatatlan. Ezért spekelnek tele minden irodalommal vagy művészettel foglalkozó állami és más szervet a kucserai szellem megszállottjaival, vagyis olyan funkcionáriusokkal, akik nem értik, de gyűlölik az irodalmat, a művészetet.”

A Tóth Ilona és társai perben Obersovszky Gyulát és Gáli Józsefet 1957. június 20-án az államrend ellen irányuló szervezkedés vádjával a bíróság halálra ítélte. Nemzetközi tiltakozás indult meg az ítélet meghozatala után, végül 1957 nyarán a Legfőbb Ügyészség törvényességi óvást emelt, az ítéletet felfüggesztették, és új eljárásban Obersovszkyt életfogytiglani börtönbüntetésre, Gálit tizenöt évre ítélték.⁸⁵ Varga Domokos és társai perében Varga Domokost 1957. október 9-én a Legfelsőbb Bíróság két év börtönbüntetésre ítélte, Tóbiás Áront egy évre. Sándor András nyolc évet kapott; 1960-ban amnesztiával szabadult. Lőcsei Pál 1958. május 14-én nyolc év börtönt kapott. Lakatos Istvánt két év tíz hónap börtönbüntetésre ítélték. Fekete Sándort Hungaricus álnéven megjelent írásai miatt 1959-ben, Mérei Ferenc és társai perében kilencévi börtönbüntetésre ítélték.⁸⁶ Eörsi Istvánt 1956 decemberében nyolc év börtönre ítélték, de 1960. augusztus 20-án amnesztiát kapott.⁸⁷ Karátson Gábort izgatás vádjával hároméves börtönbüntetésre ítélték, 1958 novemberében szabadult.⁸⁸ Bíró Lajost⁸⁹ és Molnár Zoltánt 1959-ben feltételeesen szabadlábra helyezték. Bényi Árpád egy plakát miatt 792 napot ült.⁹⁰ Mucha István hiába semmisítette meg 1956 ihlette képeit, így is elítélték.⁹¹ Darvas Iván 1959. április 4-én szabadult.⁹² Mensáros László két

év két hónapot kapott, mert a debreceni színház forradalmi bizottságának elnöke volt. Ebből kilenc hónapot ült le Márianosztrán. Nagy Attilát a kihallgatások során súlyosan bántalmazták, majd tizenkét évre ítélték. Buda Ferenc három verse miatt került börtönbe.⁹³ Lengyel Balázst, Fekete Gyulát, Pethő Tibort, Boldizsár Ivánt vizsgálati fogságban tartották.⁹⁴

Az 1956-os forradalom utáni emigrációban számarányukhoz képest felül voltak reprezentálva az írók, költők és a művészek.⁹⁵ Aczél Tamás, András Sándor, Bakucz József, Baránszky László, Bujdosó Alpár, Czigány Lóránt, Enczi Endre, Faludy György, Ferdinándy György, Gömöri György, Határ Győző, Ignótus Pál, Kabdebó Tamás, Karátson Endre, Kemenes Géfin László, Krassó Miklós, Kristóf Ágota, Makkai Ádám, Márton László, Méray Tibor, Molnár Miklós, Nagy Pál, Papp Tibor, Parancs János, Pálóczi-Horváth György, Sárközy Mátyás, Siklós István, Sulyok Vince, Thinsz Géza, Tüz Tamás, Szabó Sándor, Ferrari Violetta, Szörényi Éva, Cziffra György,⁹⁶ Svéd Sándor, Kertész István, Koltai Ferenc, Kulka János, Angyal Nagy Gyula, Bencze Judit, Bencze Miklós, Cserháti Zsuzsa, Dobay Livia, Gáncs Edit, Halász Éva, Kósó István, Klug Ferenc, Littasy György, Lóránt György, Remsey Győző, Tamássy Éva és Tóth Miklós, Beck András, Ligeti György, Szipál Márton, Andy Vajna, Zsigmond Vilmos,⁹⁷ Kovács László (operatőr) stb. A Magyar Zene-művészek Szövetségének kétszázhatvanegy tagja közül harmincöt, azaz a tagság tizenhárom százaléka hagyta el az országot.⁹⁸ A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola diákjainak húsz százaléka emigrált.⁹⁹ Az Állami Hangverszenyzenekarból tizenhárman, az Operaház zenekarából huszonnégyen távoztak.¹⁰⁰ Külföldre távozott harminchat ifjú kartánccsal mellett a magyar balettélet néhány csillaga: Csinády Dóra, Müller Margit, Pásztor Vera, Szarvas Janina és Vashegyi Ernő.¹⁰¹ Harminckilenc emigrált szín-

⁸⁵ KISS Réka – M. KISS Sándor: *A csalóány elszállt. Tóth Ilona tragikumja*. Bp., Kairosz, 2007, 329.

⁸⁶ GÁLI Éva: *Mérei Ferenc és társai ellenforradalmi szervezkedése, 1957–1959 = 1956-os Intézet Évkönyve*, 2009, 9.

⁸⁷ EÖRSI László: *Eörsi István, 1956–1957 = Beszélő*, 2013. november 18. <http://beszelo.c3.hu/onlinecikkek/eorsi-istvan-1956%E2%80%931957>

⁸⁸ Karátson Gábor író, festő önéletrajza: <http://www.keresztenymuzeum.hu/content/karatsononeletrajz.pdf>

⁸⁹ KOZÁRI József: *A MEFESZ megalakulása és tevékenysége az Egri Pedagógiai Főiskolán = Forradalom közéletéből. Az 1956-os forradalom és szabadságharc vidéki eseményei*. Szerk. MIKLÓS Péter, Hódmezővásárhely, Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ, 2017, 21.

⁹⁰ SÜMEGI György: *Fájdalmas örökség. 1956 és Bényi Árpád emlékezete = Új Művészet*, 2016, 11. sz., 8–9.; v. ö. Uő: *Az 1956-os forradalom művei a Képzőművészeti Főiskolán*. Bp. Magyar Képzőművészeti Egyetem, 2016

⁹¹ SÜMEGI: *Fájdalmas örökség. i. m.* (2016)

⁹² *Interjú DARVAS Ivánnal 1956-os élményeiről = MESTER Ákos: Magánbeszélgetések közügyben*. Bp., Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó

Vállalat. <https://sites.google.com/site/mitcsinaltam56ban/home/01-egy-es-szam-első-személy/darvas-ivan-tudtam-hogy-három-évig-nem-szabad-bunoezni>

⁹³ SZEKÉR Endre: *Buda Ferenc*. Bp., Forrás, 1996

⁹⁴ *Népszabadság*, 1957. január 25.

⁹⁵ ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Bp., Osiris, 1999, 404.

⁹⁶ FÁY Miklós: *Összeesküvés elmélet = Mozgó Világ*, 2006, 10. sz., 54.; ÓKOVÁCS Szilveszter: *Csizma a postamesteren, avagy '56 tizenhárom napja a 2016-os Operában = Magyar Művészet*, 2016, 4. sz., 88.

⁹⁷ Kovács László operatőrrel megörökítette a forradalom eseményeit.

⁹⁸ MNL OL P 2146/60.

⁹⁹ MNL OL M-KS-288-33.

¹⁰⁰ MNL OL XIX-I-4-aaa. 52.

¹⁰¹ PÉTERI Lóránt: *Magyar zenészek az 1950-es évek második felében = 1956 és a zenei élet: Előzmények, történések, következmények*. Szerk. GYARMATI György, PÉTERI Lóránt, Bp., Pécs, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, Kronosz Kiadó, Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, 2019, 163.

művész felvételeit letiltották, ezért a Magyar Rádió az 1951 és 1956 között felvett rádiójátékok nyolcvanöt százalékat nem tudta sugározni.¹⁰²

Másokat pedig évekig tartó szilenciummal sújtottak. Egy 1958-as feljegyzés szerint a háromszáztizennyolc budapesti színész közül negyvenkettőt teljesen, hatvanhármat részlegesen eltiltottak a filmszerepléstől.¹⁰³ Bánffy Györgyöt, Bessenyei Ferencet, Mészáros Ágit, Sinkovits Imrét, Somogyvári Rudolfot és még jó néhány színésztársukat hat-tizenkét hónapos szilenciumra ítélték. Ócsai Károlyt (szobrászművész, éremművész, művésztanár), mivel részt vett a forradalomban, eltávolították a Képzőművészeti Főiskoláról. Csenki Imrét csak Kodály Zoltán közbenjárása mentette meg a börtöntől, de így is megfosztották művészeti vezetői posztjától, és soha többet nem léphetett fel. Kilencórás zenei anyagát felsőbb utasításra megsemmisítették a Magyar Rádióban.¹⁰⁴

A kommunista párt még az Argentínába emigrált Szalay Lajost is utolérte. A XX. századi magyar rajzművészet megújítója ugyanis rajzokat készített a magyar forradalomról, ezért olyan mértékű üldözésnek tették ki, hogy kénytelen volt az Egyesült Államokba menekülni.¹⁰⁵

Örkény István Aczél György rábeszélése ellenére sem volt hajlandó 56-os szereplését megtagadni, ezért 1958 őszén megszűnt minden szerződése, nyilvános írói működése, a megélhetése családjával együtt veszélybe került, ezért kénytelen volt gyógyszerészként munkát vállalni a Kőbányai Egyesült Gyógyszer- és Tápszergyárban. Ezután három évig sehol sem publikálhatott; 1966-ig tartott a büntetése.¹⁰⁶

Ezzel szemben Déry Tibor, miután kegyelemmel szabadult a börtönből, *Október végén* című elbeszélésében a Kádár-rendszert kezdte propagálni. A történet szerint négy, mindenre elszánt huligán, köztük egy elmebajos, aljasul megkínózik egy hithű kommunistát, mert az vonakodott leköpní a párttagkönyvét. Ezután 1970-re a magyar írók közül a nyolcadik legnagyobb fizetést, a korabeli átlagfizetés hússzorosát kapta. Még a reklamáló leveleiert is írói honoráriumot kért.¹⁰⁷

1957 szeptemberében a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága megvizsgálta az elmúlt, „zavaros

időszak” filmtermését. Betiltották Várkonyi Zoltán *Keserű igazság*, Banovich Tamás *Eltűszentett birodalom*,¹⁰⁸ Kalmár László *A nagyrozsdási eset* című filmjét. A *nagyrozsdási eset* 1984-ben, a *Keserű igazságot* 1986-ban mutathatták be a mozik, az *Eltűszentett birodalom* pedig csak a rendszerváltozás után kerülhetett a mozik műsorába.

Várkonyi Zoltán *Keserű igazságának* eredeti címe *Vád-irat* volt, és a tartalma miatt nem játszhatták. Sztuckó János igazgató (Bessenyei Ferenc) csak a sikerrel, a terv túlteljesítésével foglalkozik, a munkát Palócz Imrére, a helyettesére (Gábor Miklós) hagyja. Figyelmeztetik, hogy a siló süllyed, de a munkát nem állítják le, ezért az épület összeomlik, és két ember meghal. A felelős természetesen Palócz lesz.¹⁰⁹

Banovich Tamás filmjét annak ellenére tiltották be, hogy a mesélő Darvas Iván¹¹⁰ helyébe Gábor Miklóst tették, és a pesti utcákon kívül voltak már a bemutató plakátok. Valószínűleg a mesejáték néhány kiszólása szolgálta erre indokot: „A király fél a birodalomtól, a birodalom fél a királytól”; „Ezek a távolról hatalmas emberek közlelől kicsinyek.” A rendezőt kilenc évre eltiltották a filmezéstől, segéd munkásként kellett dolgoznia egy ládagyárban.¹¹¹ A *nagyrozsdási eset* című film Gogol *A revizorához* hasonló történetet dolgozott fel.¹¹² Fábri Zoltán és Apáthy Imre filmjei, a *Bolond április* és a *Játék a szerelemmel* Mensáros Lászlóval együtt „szabadultak”; azért tiltották be őket, mert egy bebörtönzött színész szerepelt bennük. Keleti Márton *Csodacsatárát* a külföldre „szakadt” Puskás Öcsi helyett újratorgatták egy itthon maradt játékoskal, Hidegkúti Nándorral.¹¹³ Máriássy Félix¹¹⁴ *Külvárosi legenda* című filmjét az 50-es évekből „visszarendezték” a 30-as évekbe, de mivel az angyalföldi proletariátus nem vált eléggé öntudatosá, ezért leállították a film forgalmazását.

Az eddig felsoroltakon kívül még nagyon sok író, költőt, különböző művészeti ágban tevékenykedő művészt értek ebben az időben retorziók. Ezeknek az eseteknek a leírásához további kutatások szükségesek. Mindemellett a fenti példák is bizonyítják, hogy a magyar kulturális életet milyen veszteségek érték a szovjet típusú diktatúra időszakában.

¹⁰² MNL XIX-I-4-aaa 48.

¹⁰³ MNL, XIX-I-22 40. d. /102.954. 67.

¹⁰⁴ Csenki Imre unokája, Szilasi Alex zongoraművész személyes közlése.

¹⁰⁵ SZALAY Lajos: *Életrajz fényképekkel = Érintések. In memoriam Szalay Lajos*. Szerk. TÓTH Piroška, Miskolc, Miskolci Galéria, 2006, 97.

¹⁰⁶ STANDEISKY: i. m. (1996), 160.

¹⁰⁷ MURÁNYI: i. m. (2004), 486.

¹⁰⁸ SZILÁGYI Gábor: *Életjel. A magyar filmművészet megszületése, 1954–1956*. Bp., Magyar Filmintézet, 1994, 302., 498.

¹⁰⁹ HANKISS Elemér: *Üde és gyilkos naivítás. Keserű igazság = Filmvilág*, 1986, 4. sz., 22.

¹¹⁰ Darvas Ivánt ugyanis időközben letartóztatták.

¹¹¹ BALOGH–GYÜREY–HONFFY: i. m. (2004), 91–93.

¹¹² NEMES Károly: *A magyar filmművészet története 1957 és 1967 között*. Bp., Magyar Film tudományi Intézet, 1978, 518.

¹¹³ RÉVÉSZ Sándor: *Aczél és korunk*. Bp., Sík, 1997, 211.

¹¹⁴ VARGA Balázs: *Filmpolitika, film és politika a forradalom után = 1956-os Intézet Évkönyve, IV*. 1995. Bp., 1996, 155–157.